

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕОЛЕКСЕМ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Лощина Інна Сергіївна

к.філол.н., старший викладач
ДЗ «Дніпропетровська медична академія
Міністерства охорони здоров'я України»

Виявом інноваційних процесів у лексиконі сучасної української мови є входження до його складу власне неологізмів, під якими розуміємо слова, що стали фактом мовної практики суспільства, але ще не зафіксовані в нормативних загальномовних словниках і граматиках мови, отже, ще не ввійшли до її активного словникового запасу. Оказіоналізми, на відміну від неологізмів, не стають частиною мовної системи й не виходять за межі комунікативної ситуації, у якій вони виникли. О. Селіванова так пояснює термін «оказіоналізм»: «Мовні одиниці, що належать до складу стилістичних неологізмів, створені в ідіостилі певних авторів і не набули поширення. Оказіоналізми увиразнюють індивідуально-авторське мовлення, надають йому експресивності, емотивної забарвленості, ...нерідко сконструйовані за нетрадиційними словотвірними зразками і з порушенням мовних норм...» [1, с. 424]. Функції новачій перебувають у прямій залежності від причин їх появи.

У мовотворчості письменників Дніпропетровщини суто номінативну функцію виконує обмежена кількість індивідуально-авторських лексем.

Поява деяких із них зумовлена потребою заповнити лексичну «нішу» в загальномовному словнику. Більшість таких новачій вжито у фантастичних романах В. Савченка, у яких ідеться про вигадані речі, явища й уявних істот: *Ми не знаємо кінцевої мети комахолудей*; *Замітка про подію у Флоренції була з його «дивотеки»*; *Завідуючий відділом вийшов, ще раз окинувши своїм «стереопоглядом» кімнату*; *Пустеля перетворилася на справжній пісकोпад, в якому сонце ледь-ледь угадувалося*; *Він ніби розвтілювався, як тоді під аркою, коли душу відокремили від тіла, аби скерувати її у світ Вселенського Духу*; *Поза очі їхнє жіноцтво ще звало хлопця «діставалою»*: *їздив мотоциклом з їхнього безлюддя до Генічеська і ближчих колгоспів за продуктами, фруктами, одвозив листи і привозив газети*.

Ширше представлені оказіоналізми, що виконують роль однослівних заміників аналітичних граматичних форм або синтаксичних конструкцій: *Не втримати час-швидкоплинник / Ні в полудні, ані в зеніті...* (Ю.Кириченко);

Важіє від утоми голова / Передзахіддя промінь гріє скроні (В.Савченко); *По ковзкім голомороззі / шлях заблуканий проліг* (В.Корж); *Моя юнотворчість – це чорний квадрат Малевича, / Білопера голубка Пікассо / І червона троянда Тетяни Пати* (Ю.Кібець); *Морозенко, поблиском рясний, / Вікна гравірує срібновіто* (С.Бурлаков); *Вийшов із Дніпра туман, / вистелив берег м'яко, / німо кляла сивий бран / набережна-автоманка* (В.Корж) тощо.

На процес створення okazіональних номінацій впливають прагматичні чинники, що відбивають ставлення автора до денотата, у таких випадках, за словами Н. Адах, індивідуально-авторські лексеми виконують номінативно-оцінну функцію [2, с. 12]. Прагматична інформація okazіоналізмів виражена в оцінних протиставленнях на кшталт «погано – добре». Оцінка є прагматичним компонентом семантики слова, що тісно пов'язаний із конотацією. Читач сприймає оцінку новотвору, закладену автором у це слово, що здебільшого мотивоване твірними основами слів, наприклад: *Штрикай щура скоріше, та ходім уже з цього смердючника* (Ю.Савченко); *Заснуло ваше люте гамселисько-лихо* (В.Грипас); *Ще не прибравсь в буденність твій цілунок, / Який у щастя я напівукрає* (Ю.Кириченко).

Так, на оцінку неправди вказують препозитивні компоненти *ерзац-*, *лже-*, *псевдо-*, *квазі-*: *Нездатність полюбить – Це острів бездуховності, / Закутий у граніт / Чиєїсь псевдоскромності* (Ю.Кібець); *Та врешті витисли, як з каменя росу, / псевдонатхненних істин лжекрасу* (В.Корж); *Зозулька в ерзац-кущі / Плаче від чого?..* (Ю.Кириченко); *В ефірі завис дух коктейлю, / настоящего на квазі-повазі до іншого* (Леся Степовичка). Лексичні значення названих новотворів містять сему 'брехня'.

Стилістична функція індивідуально-авторських лексем виявляється в їхній здатності бути складниками таких тропів, як епітет, порівняння, метафора, гіпербола, персоніфікація. Епітет – це експресивне, оцінне означення предмета або дії, що виділяє в зображуваному характерну ознаку чи рису й викликає певне ставлення до нього, слугуючи яскравим виражально-зображальним засобом у тексті. Епітети в творчості письменників Дніпропетровщини представлені переважно прикметниковими й прислівниковими новаціями, що здебільшого покликані передавати внутрішні особливості денотатів: *Той табун зберіг для козаченьків / Мудрозорий, вічний Святослав* (Ю.Кібець); *Аж луна здійнялася в гнітючопорожньому клубі* (М.Зобенко); (слово) *Повнодуже, океан-безкрає, ніжне в ласці, / коли ж треба – сталь!* (М.Дяченко); *І відчуття було джерельно-чисте* (В.Корж); *Серцево-сонячна система / річок, проміння і гаїв – це не медична гостра тема, / а вічна тема солов'їв* (Ю.Кібець); *Не розвій у смерчі мрево / Літньо-полудневе...* (Н.Нікуліна). Письменники часто послуговуються епітетами для створення сатиричного або іронічного ефекту: *Сприймав усе за чисту воду вкрай засересерений народ* (В.Сіренко); *Знай, він за гріш свою бекету аукціонно не продав...* (В.Корж); *Цим жестом непозиченно-своїм / Задекларуйте порив дочірній...* (Ю.Кириченко); *Репрезентант радянського режиму / Й нині має вдачу одержиму: В слів червиво-чемних на звороті / Толерантно творить цирк на дроті* (Ю.Кириченко); *Побачення знову відбув – Так швидко кінчається казка. / Додому спішисть, мов забув свою жоновіддану маску* (І.Данилюк). Використовуючи okazіоналізм жоновідданий, І. Данилюк дошкульно висміює чоловіка, який зовні намагається виглядати добропорядним сім'янином.

Особливий іронічний та сатиричний ефект відчутно у поєднанні семантично непокєднаних лексем: *Фанатів стережись улєсливо-підступних, / щільним*

кільцем запеклої опіки / не зчуєшся, як в лестоцях надмірних, / в їх вірності, ущербно-хворобливій, / святая муза й істина загинуть (Леся Степовичка); *Для нього слово «раднаргосп» виявилось якимось високодержавно-магічним; І вони ось так відверто-сповідально*

з тобою не базарили б (І.Данилюк).

Оказіональні лексеми є частиною метафор, чим підсилюють їхню виразність. За допомогою метафоризації письменники змальовують пейзажі:

Світанок ще з хлібів не визернивсь, / А ми вже йшли в імлі доріг (С. Бурлаков); *На балконі цвінькає синичка, / сонце саяво повінево лле* (Г. Світлична); *Хай громи грануть колоски лискучі, / Водоспадить сонце з голубої кручі* (І.Данилюк); *А нині грає колос-золотій, / І нині ллється хвиля урожаю* (С.Бурлаков); характеризують внутрішні й зовнішні особливості ліричних героїв: *Лежить мій бог з чудним ім'ям Любов, / Нелітані свої зломивши крила; І плавиться душа, карбована метало-смерчами* (Г.Світлична); *Іще зозулі слово не погасло, / іще в мені співають жита соки і павутинка-вересинка в чубі бринить ще тонко, – ІЩЕ ТИ ЛЮБИШ; У яку тонкоспогадну одіж вбрались думи й печалі мої!* (М.Дяченко); *При кориті у Комітету / Доручивсь до авторитету, / Демонструючи сваху-совість, / Умонтовану в тимчасовість...* (Ю.Кириченко); наголошують на нелегкій долі митця, що прямує за покликом свого серця: *Снігом мовчу. Тайгою. / За Сибіром затюрмлене слово* (В.Сокульський). ...*А це нелегко і непросто часом – нав'ючитись багатопуддям часу, / Любов'ю й болем, і його суворістю...*

(Г.Світлична).

У своїй мовотворчості письменники Дніпропетровщини доволі часто звертаються до персоніфікації – різновиду метафори, для якого характерне перенесення рис, властивостей та ознак істоти (людини, тварини) на неживі предмети або явища. В основі таких новацій лежить давня традиція українців одухотворювати все живе. В українських легендах, як стверджує В. Войтович, «духи населених місць (духи-господарі) не дістали такого поширення, як духи природи» [3, с. 168]. Персоніфікацію часто використовують для змалювання вітряної погоди, здебільшого надаючи вітру негативної характеристики: *Покруч-вітер у кроні шаста, / Бере за грудки* (Ю.Кириченко); *Вона не дарма лопотить, / Вона боїться вітру-мавра, / Що то зненацька налетить, / То заблукає там, де лавра / Голівки квітів золотить* (Ю.Кібець). *А пізньої осені в лісі голо, / Вітрам-розбійникам світлицю ліс відчиня* (В.Корж); *...Де сонце на гілках плете мережку, / Й пустує лобуряка-вітровій* (Леся Степовичка); *Та даремно лащився / Розбишака-вітер / Осінь знала хвастоці, / Злотом з серця викинула* (О. Ігнатенко). Інколи персоніфікацію використовують для змалювання сезонних змін у природі: *Листопад-бородань взяв сталеву косу, / Косить клени й гриби, косить хмари й росу. / Потім охрою буде снопи фарбувати / І снопи ті у копи складать-формувать; Красень-вересень зняв поруділий солом'яний бриль* (Ю.Кібець); *Сніг залягав в яругах-бліндажах, / Сніг рятувався від весняного пломеню. / Під гамір цей і цей веселий жах / Смоктавбурульки хлопчик-промінь* (Г.Світлична); *І легінь-день не мружитись не міг, / І міжник-вечір*

задихавсь від бігу, / Бо забіліло поле... (С.Бурлаков). За допомогою новацій легінь-день і міжник-вечір С. Бурлаков влучно характеризує зимові дні, коли тривалість світлої частини доби сягає мінімуму. Непересічна картина світання постає в контексті: *День-яничар* в ніч розрядив свій лук. / *Стріла стрілу догнала в сьйвині, / Щоб впасти в просинь десь на самім дні* (Ю.Кириченко). Природні явища доволі часто підкреслюють риси представників творчих професій: *Дрібних дощенок незугарним крапом / Останнім тужним криком журавля / Допишує свої бліді естампи / Тонка малярка-осінь* (Г.Світлична); *Летить листя – літа ноти, / Диригент-вітрище свище, / Вище й вище лунуть хори / Осокорів, ясенів...* (Ю.Кібець); *Наче неждані поцілунки, / розквітають на устах у вечора айстри – самотності подарунки, витвори вересня-майстра* (Ю.Кібець). Рідше піддають персоніфікації певні події або матеріальні об'єкти: *Він, як і сотні поселян-домів, / вдивляється в прийдешнє і минуле. / Мій дім небес напиться б хотів, / зіркам повідати про серце чуле* (М.Дяченко); *Трамвай-філософ. Лисий, в окулярах, / Буркоче щось, минаючи бульвар, / Допитливо, уважно, мов школяр, / Читає міста весняний буквар* (В.Корж); *Всі оті речі-спокусники зацілюють і закусують вас, але не відпустять від себе* (А.Шкляр). *А по другий бік річки – зграйка веселкових міні-хаток з дерева* (М.Зобенко) Отже, персоніфікація є засобом увиразнення, експресивізації мовлення, надає йому образності.

Продовжуючи традиції Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, дніпропетровські автори широко використовують іменники-демінутиви з пейоративним оцінним забарвленням, що у творах є засобом вираження сатири, іронії, фамільярності:

А якесь н?..
В репертуарчику – музон... Цинізму в творчості митця нема й на гріш, / Присутнє цяцькуваннячко скоріш... (Ю.Кириченко); ... Щиро вдячний Політвиконкому / за проплачені крапку, тирешку, кому... (Ю.Кириченко).

Особливою продуктивністю відзначені назви осіб, конотації яких формують у читача відповідне ставлення до створеного образу й уможливають адекватне сприйняття інформації, закладеної автором у відповідний фрагмент художнього твору: *Історичок допетровський / Перехрестивсь : «Свят-свят» ; Що ви знаєте, літміщаночки й літміщани різних мастей / Про той промінь, що спить на таночку, / Коли зорі чекають вістей* (Ю.Кібець); *Такі собі патріотики двоколірні – з жовтими інтелігентними лицями і чесними блакитними очима* (І.Данилюк); *Убогі образи жовтенят і піонерів, що нагадують швидше маленьких бюрократиків, ніж дітей* (М.Зобенко); *Ти виходиш заміж? Це за отого рудого товстопузика, що підсаджував тебе у вагон?* (Леся Степовичка). Додавання суфікса -ик, якому притаманне значення здрібнілості, до негативно забарвленого прикметника *товстопузий* створює комічний ефект. Так Леся Степовичка назвала закордонного нареченого. Цим новотвором, на нашу думку, письменниця намагається привернути увагу до проблем міграції українок у пошуках кращого життя. *А ти мені в пику пером свого однокурсничка-редактора публічно штрикнув цим інтерв'ю; Думав, що раз мене в партшколу направляють, то в столицю треба їхати з*

жінкою-картинкою – і тільки! (І.Данилюк). Послугуючись okazіональним юкстапозитом *однокурсничок-редактор*, І. Данилюк втілює своє ставлення до такого поширеного явища у сучасному суспільстві, як блат (знайомства і зв'язки, що можуть бути використані людиною у своїх корисливих інтересах). Автор вживає новацію *жінка-картинка*, за допомогою якої висміює загальноприйнятий стереотип, що впливового чоловіка обов'язково має супроводжувати дівчина з модельною зовнішністю.

Матеріал нашого дослідження доводить, що okazіоналізми мають широкий діапазон прагматичної дії. Основна їхня мета – привернути увагу

реципієнта та стимулювати його до дешифрування певної інформації. Для досягнення цієї мети автори часто послугуються юкстапозитами, наприклад: *Оговтавшись, козак одягся в лижник, / Мовляв, а що: я – класик -однокнижник; У махновцеві Сашикові Михайлюті / Стільки добросонячної люті... / А його потурили зі Спілки Новочасні блазні-недоспівки* (Ю.Кириченко). Утворюючи неолексему *однокнижник*, за аналогією до узуального *однотомник*, Ю. Кириченко дошкульно висміює свіжоспечених «майстрів слова». Що ж стосується юкстапозита *блазні-недоспівки*, то, на нашу думку, тут наявне подвійне його трактування. Можливо, автор за допомогою префікса *недо-* наголошує на невідповідності новоспечених письменників отриманій посаді або ж підкреслює їхню здатність недоговорювати того, що суперечить ідеології правлячої партії.

Новотвори письменників Дніпропетровщини засвідчують високу мовну майстерність митців. Okazіональні слова породжують експресію ліричності,

урочистості, пафосу, іронії, гумору й сатири, створюють тло різноманітних стилістичних фігур і є потенційним джерелом збагачення словникового складу української мови.

Список літератури:

1. Селіванова О.О. Сучасна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
2. Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори Василя Барки : (семантико-Дериваційний та лексикографічний аспекти) / Н. А. Адах. – Рівне : Видавництво Олега Зеня, 2007. – 136 с.
3. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович – К. : Либідь, 2002. – 664 с.